

АНОТАЦІЯ

Лазаренко М.І. Регулювання діяльності транснаціональних корпорацій в аграрному секторі національної економіки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 – Економіка (Галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки). – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2026.

Дослідження присвячене теоретичному узагальненню, методичному обґрунтуванню та практичному визначенню напрямів удосконалення державного регулювання діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) у аграрному секторі національної економіки України. Актуальність теми зумовлена посиленням впливу глобалізаційних процесів на функціонування національних господарських систем, зростанням ролі ТНК як провідних суб'єктів міжнародних економічних відносин і необхідністю формування ефективного механізму партнерської взаємодії між державою та транснаціональним капіталом у стратегічно важливій сфері агропромислового виробництва.

Мета роботи полягає у розкритті закономірностей і форм впливу діяльності ТНК на розвиток аграрного сектору національної економіки та в обґрунтуванні теоретико-методичних і практичних засад його регулювання з урахуванням сучасних викликів глобальної економіки, цифрової трансформації та поствоєнної відбудови.

Для досягнення поставленої мети вирішено такі завдання: систематизовано еволюцію форм міжнародних компаній та етапи становлення ТНК; розкрито їхню роль як домінуючої форми організації транснаціонального бізнесу; досліджено місце й функції аграрних ТНК у структурі глобальної економіки; проаналізовано сучасний стан, масштаби та

напрями діяльності ТНК в аграрному секторі України; оцінено інвестиційну активність транснаціональних компаній, їхній вплив на продовольчу, економічну й соціальну безпеку; визначено суперечності у взаємовідносинах держави та корпорацій; запропоновано концептуальні підходи до формування інституційної архітектури регулювання діяльності ТНК та механізмів їх ефективної інтеграції у національну економіку.

В роботі поглиблено теоретичне трактування поняття «транснаціональна корпорація» як складного соціального, економічного та геополітичного інституту, що поєднує функції господарського суб'єкта, інноваційного центру та політичного актора глобальної економіки. Визначено основні риси аграрних ТНК – висока концентрація капіталу, контроль над технологічними й логістичними ланцюгами, інституційна присутність у різних юрисдикціях і здатність до саморегулювання. Здійснено типологізацію ТНК за характером інтеграції у національну економіку: адаптивні, експансійні, партнерські та змішані. Показано, що для України найбільш прийнятною є модель партнерської інтеграції, орієнтована на локалізацію виробництва, розвиток технологічних кластерів і формування ланцюгів доданої вартості всередині держави.

У роботі систематизовано етапи еволюції форм міжнародних компаній – від колоніально-сировинних об'єднань до мережевих транснаціональних корпорацій п'ятого покоління, що функціонують у форматі глобальних виробничо-фінансових систем. Обґрунтовано, що саме аграрна сфера стала однією з найдинамічніших у процесі транснаціоналізації, оскільки поєднує доступ до природних ресурсів, ринків продовольства та інноваційних технологій. Доведено, що сучасні аграрні ТНК виконують не лише виробничо-комерційні функції, а й формують архітектуру глобального продовольчого ринку, визначаючи правила торгівлі, стандарти якості, напрями інноваційного розвитку та перерозподіл прибутків між країнами.

Особливу увагу приділено аналізу ефекту дуальної взаємодії глобалізації та локалізації. Показано, що взаємозалежність між глобальними

мережами ТНК і місцевими аграрними ринками проявляється у двох напрямках: як каталізатор розвитку, що стимулює інвестиції, впровадження інновацій і підвищення продуктивності, та як фактор ризику, пов'язаний із можливістю витіснення національних виробників, монополізацією ринків і впливом прибутку за межі країни. На підставі проведеного аналізу визначено необхідність активної участі держави у створенні механізмів балансування цих процесів через систему регуляторних, фінансових та інституційних інструментів.

В роботі було розширено класифікацію транснаціональних аграрних компаній через інтеграцію критеріїв форми взаємодії (від експансивних до партнерських моделей), галузевої спеціалізації (від виробництва до цифрових сервісів) та ступеня локалізації виробничих процесів. Розширення класифікаційних ознак дозволяє детальніше охарактеризувати внесок ТНК у внутрішню стійкість ринку та сформуванню підґрунтя для переходу до диференційованого державного регулювання.

Аграрний сектор розглядається як складна відкрита система, яка перебуває у стані динамічної трансформації під впливом глобальних корпоративних стратегій. Використання синергетичного підходу дало змогу виявити нелінійний характер впливу ТНК, де незначні інституційні зміни можуть призводити до значних кумулятивних ефектів у розвитку галузі. В межах цієї парадигми взаємодію суб'єктів трактовано як процес самоорганізації, що за умов належного державного регулювання забезпечує виникнення позитивного синергетичного ефекту — спільного зростання технологічного рівня та конкурентоспроможності національного агровиробництва. Такий підхід акцентує увагу на важливості узгодження внутрішніх потенціалів економіки з зовнішніми імпульсами ТНК для переходу системи до нового, більш стійкого стану розвитку в умовах війни та глобальної нестабільності.

В роботі запропоновано концептуальну модель державного регулювання ТНК, яка відображає комплексний механізм інституційного

регулювання економічної безпеки в умовах діяльності ТНК, що базується на поєднанні аналітичного забезпечення та державного управління. У її основі — системний збір і аналіз даних про внутрішні та зовнішні загрози, включаючи моніторинг тенденцій, оцінку потенційних ризиків, моделювання їх розвитку та визначення впливу на стан економічної безпеки. На цій основі здійснюється прогнозування та формування стратегічних пріоритетів забезпечення економічної безпеки національної економіки. Ключову роль відіграє держава, яка забезпечує координацію, аналітичний супровід, моніторинг і стратегічне планування, а також розробляє відповідні програми та прогнози розвитку. Реалізація управлінських рішень здійснюється через профільні міністерства та органи влади з подальшим контролем і оцінкою результатів. Модель передбачає зворотний зв'язок із науковим середовищем і суспільством, що забезпечує адаптивність системи. У підсумку формується цілісна система превентивного захисту національної економіки, орієнтована на своєчасне виявлення та нейтралізацію загроз, підвищення адаптивності та забезпечення безперервності інноваційного розвитку в умовах глобальних викликів.

Обґрунтовано концепцію формування інституційної архітектури партнерства держави і ТНК у сфері АПК, що ґрунтується на переході до системи стратегічної взаємодії суб'єктів. У межах якої регуляторна діяльність держави розглядається як полісистемне утворення, що забезпечує формалізацію процесів виникнення загроз, їх систематизацію за джерелами формування, об'єктами впливу та можливими наслідками для національної економіки, а також визначення інструментів їх нейтралізації на початкових етапах прояву. Запропонована концепція створює аналітичну основу для прогнозування ймовірності реалізації загроз аграрній галузі та обґрунтування напрямів практичного впровадження превентивних заходів з їх ранньої нейтралізації.

Систематизовано науково-концептуальні положення формування системи інституційного регулювання економіки, які, на відміну від існуючих підходів, передбачають запровадження механізмів підтримки державної

протекціоністської політики та базуються на принципах сталого розвитку національної економіки, оцінювання ефективності регуляторного впливу у сфері економічної безпеки, розвиток науково-методичних підходів до моніторингу й програмного забезпечення процесів нейтралізації негативних наслідків глобалізаційних чинників, а також формування стратегічних орієнтирів інституційного регулювання економічної безпеки.

В роботі систематизується підхід до оцінювання впливу діяльності транснаціональних корпорацій на розвиток аграрного сектору національної економіки, який, на відміну від існуючих описових або фрагментарних підходів, ґрунтується на структурованому розмежуванні та одночасному врахуванні глобалізаційних і локалізаційних ефектів діяльності аграрних ТНК, передбачає ідентифікацію каналів формування позитивних і негативних впливів (інвестиційно-технологічних, ринкових, інституційних) та використовується як аналітична основа для вибору диференційованих інструментів державного регулювання залежно від характеру інтеграції корпорацій у національну економіку.

Визначено підхід до трактування сутності транснаціональних корпорацій як особливого типу економічних інститутів постіндустріальної глобальної системи, що розглядаються не просто як господарюючі суб'єкти, а як автономні центри інституційного впливу. Обґрунтовано, що в умовах постіндустріалізму ТНК трансформуються у мережеві структури, які поєднують у собі функції виробничих систем та інституційних регуляторів, що здатні формувати власні правила гри, стандарти та цифрові екосистеми в аграрному секторі. Визначено, що їхня сутність проявляється у здатності до "експорту інститутів" — перенесення глобальних корпоративних норм на національний ґрунт, що вимагає від держави формування адекватної відповіді через створення механізмів інституційної адаптації. Таке трактування дозволяє вийти за межі суто ресурсного підходу і розглядати регулювання ТНК як процес узгодження інтересів національної економіки з глобальними інституційними трендами.

Узагальнено та охарактеризовано підхід до оцінювання ефективності участі ТНК у розвитку національного аграрного сектору, що базується на інтеграції макроекономічних показників (внесок у ВВП, експорт, інвестиції) та мікроекономічних індикаторів (технологічне оновлення, продуктивність праці, соціальна відповідальність). Поєднання цих рівнів дозволяє виявити розриви між фінансовими результатами корпорацій та їхнім реальним впливом на стійкість сільських територій, що слугує об'єктивною базою для запровадження диференційованих стимулів і коригування регуляторної політики держави.

У результаті проведеного дослідження запропоновано модель регулювання діяльності транснаціональних корпорацій, що має базуватися на поєднанні інтересів національної економіки, глобальних інституцій і корпоративних структур. Розвиток партнерських відносин із ТНК у аграрній сфері здатен забезпечити зростання інвестиційного потенціалу, інноваційної спроможності та продовольчої безпеки України за умови створення прозорого, збалансованого й прогнозованого регуляторного середовища. Запропоновані механізми регулювання та архітектоніка партнерських взаємодій розглядаються не лише як інструменти контролю, а як елементи стратегічного державного інжинірингу, що забезпечують інтеграцію діяльності транснаціональних корпорацій у процеси національного розвитку та інституційної модернізації.

Ключові слова: ТНК, аграрний сектор, інституціоналізація, регуляторна політика, промислова політика, економічна безпека, сталий розвиток, довіра, аграрні підприємства.